

EGY FEDÉL ALATT

Integrációs megközelítés a fejlődő országok információellátásnak tervezésében

Rózsa György

MTA Könyvtára

Tengernyi irodalma keletkezett az elmúlt évtizedekben a fejlődő országok rendkívül változatos problematikájának, a művelődés – főképp pedig az oktatás – kérdéseit is beleértve. Azon monográfiák, tanulmányok, jelentések, cikkek száma sem kevés, amelyek az ottani könyvtárügyekről és szakirodalmi információs rendszerekről láttak napvilágot. Számos velük kapcsolatos javaslat tervezettké, kísérletekké, országos információ-fejlesztési programokká érett.

A specializáció mint modell-érték

E programok közös nevezője a munkamegosztáson alapuló *specializáció*, amelynek fejlett társadalmi-gazdasági viszonyok közepette joggal tulajdonítanak *modell-értéket*. A fejlődő országokban való érvényesülése jórészt a nemzetközi szervezetek, mindenekelőtt az ENSZ-család struktúrájának szakosított voltából következik.

E két meghatározó elemét a *fejlesztési stratégiának*, tehát egyfelől a specializáció modellként való kezelését, másfelől a nemzetközi segítség szakosítását, elméletben integrált, összetett szakértői csapatok („team”-ek) készítette tervek, esetenként több nemzetközi szakosított szervezet (Unesco, FAO, ILO stb.) egy-egy program megvalósítását menedzselő szövetkezései, az ENSZ integrációs testületei, az ECOSOC és a finanszírozás nagy részét vállaló UNDP, a fejlesztési bizottság, az intézményközi információs hivatal (IOB) stb. erőfeszítései hivatottak ellensúlyozni. Így az összefogott, egymást támogató művelődési fejlesztési elképzelések, köztük az alfabetizálási, olvasási-könyvtárfejlesztési, kiadáspolitikai, levéltárügyi stb. célok megvalósítását látszólag semmi sem akadályozza. Nem így azonban – tisztelet a kivételeknek – a valóságban, amelynek ellentmondásaihoz a fejlesztési stratégia előbb említett két meghatározó elemén kívül, bár jórészt belőlük következően, a

fejlődő országok szakosított, a fejlettek történelmileg kiépült infrastruktúráját másoló irányító intézményrendszere is jócskán hozzájárul (az ENSZ-család szakosítása is eszerinti).

A bemutatott gyakorlaton sem a művelődéstervezés nem változtathat, még kevésbé a szakirodalmi információs rendszerek tervezése. Ennek ellenére, miközben adottságként kezeli-érvényesíti a szakosodást (az intézményit sem kivéve), minden terv- vagy koncepciókészítésnek lehetősége nyílik arra, hogy más megközelítési módokat is keressen. Az információellátás tervezésének integrációs szemléletű megközelítése ezek egyike.

Az integráció szükségessége

Mielőtt az integráció kérdéskörére rátérnék, röviden szólnom kell arról az alapvető szerepről, amelyet a művelődési tényezők a „harmadik világban” e világ gazdasági fejlődésében játszanak. E helyt összegezésként (kisebb módosításokkal) a „*Dinosaurius vagy Ganesa effektus*” című fejezetet reprodukálom egyik közelmúltban megjelent, e témával foglalkozó közleményemből [1].

A fejlesztéshez a „harmadik világban” sokféle erőforrás áll rendelkezésre. De sok a hiány is. A legnagyobb – legalábbis a legelmaradottabb országokban – a szakértelem, a megfelelő műveltségi színvonal, a „savoir-faire” hiánya. Dinosaurius-effektusként lehetne jelölni azt a jelenséget – amelyen óriási területet, anyagi potenciált értünk –, hogy egy-egy hatalmas testen, akár csak a mondabeli dinosaurusén, történeti okokból aránytalanul kicsi a fej, vagyis a műveltség és a szakértelem.

Ennek ellentéte a Ganesa-effektus, amely a következő távolkeleti legendára megy vissza: egy gyermek fejét vad harapja le; anyja kétségbeesésében azért fohászkozik, hogy gyermeke új fejet kapjon, az első élőlényét,

amely arra vetődik. Ez az első élőlény az elefánt volt. A gyermek azóta, tanúsítja a szoborrá formált legenda, elefántfejet visel kis testén. A sok évszázados elnyomás által „leharapott” fejnek elefántfejjel történő pótlása, groteskség ide vagy oda, talán a legfontosabb kíváncsi a „harmadik világ” számára.

Ganesza szobrocska

Néhány tömör mondat arról, hogy mit sugall az „elefántfej” a fejlesztésben:

- A fejlesztésnek, a korszerűsítésnek messzemenően figyelembe kell vennie a *hagyományokat* és a helyi *sajátosságokat*.
- Egységes művelődési *fejlesztési modell* nincs, csak orientációk, amelyeket kombinálni kell és lehet a helyi adottságokkal.
- *Döntő tényező az emberi elem*, a szakértelem, aminek előteremtésében a helyi képzésnek van prioritása.
- A humán tudományokat (néprajz, művelődéstörténet, szociológia stb.) a hagyományos orientalizmikkal egyetemben a kialakulóban lévő interdiszciplináris *fejlesztéstudomány* (development science) sorra-rendre integrálja magába.
- A művelődés fejlesztése akkor hatékony, ha *szolgáltatás* és nem *beruházás* irányultságú.
- A fejlődés motorjai – központi műhelyei és szervező erői – a komplex funkciórendszerű, „*egy fedél alatt*” működő integrált művelődési intézmények

(nemzeti könyvtár, levéltár, kiadás, dokumentáció, közművelődés) lehetnek.

- A közoktatáson kívül a művelődés fejlesztésének a *könyvtári szolgálat* az alappillére (a számítógép használata csak ott indokolt, ahol megvannak hozzá az alkalmazási-alkalmazói előfeltételek).

Fenti összegezés utolsó előtti pontja jelzi, hogy valójában mit is értek integrációs szemléletében. A továbbiakban arról: mi teszi mindezt *szükségessé*?

A válasz: a leginkább elmaradott fejlődő országokban (az egy főre eső nemzeti jövedelem szerinti utolsó huszonötben, de még sok ennél tehetősebb-ben is), a *képzett munkaerő* és az *anyagi eszközök szűkössége*. Az Unesco és az UNDP megbízásából végzett szakértői munkám, a nemzeti információs rendszerek tervezésében szerzett helyszíni tapasztalataim (Maldives, Ruanda), továbbá más fejlődő országokban folytatott konzultációim meggyőzőek voltak a tekintetben, hogy a specializálódáson alapuló fejlesztés messzemenően lelassítja a kívánatos és lehetséges ütemet. Nemcsak arról van szó, hogy nincs sem munkaerő, sem eszköz a mezőgazdasági, egészségügyi, munkaügyi stb. információs ágazatok *külön-külön* való minimális fejlesztésére, hanem arról is, hogy a képzést nem lehet elszakítani a gyakorlati munkától, tehát a helyben képzéstől, a szakirodalmi tájékoztatási *funkciókat* a közművelődésiektől, a levéltáriaktól se nagyon, sőt, sok esetben a kiadóit is csatlakoztatni szükséges hozzájuk.

A helyzetet jól érzékelteti, hogy *Ruandában* (a volt Belga Kongó egy része) egy-egy kutatóhelyre átlagosan csak 0,6 információs szakember jut. Folyhat-e ilyen körülmények között a gazdaságfejlesztés által olyannyira megkívánt valóságos tudományos munka? Vagy *Maldives-ban*, az Indiai Óceánban fekvő atoll-köztársaságban, ahol a Korán megismerése érdekében a lakosság 80%-a formálisan ugyan alfabetizált, de *nincs mit olvasnia*, ui. a nemzeti nyelvű irodalom (divehi) szinte teljesen hiányzik, és egyetlen kvalifikált és gyakorlott könyvtáros sincs az országban.

Másfelől, a fenti példánál maradva: Ruandában éppen akkor folyt az információs rendszer megtervezésével kapcsolatos országos vizsgálat, miközben tőle teljesen függetlenül, egymásról nem is tudva, összetoboroztak egy kurta mezőgazdasági szakkönyvtáros tanfolyamot. S mindkettő az ENSZ égisze alatt és finanszírozásban! A helyi művelődési minisztérium éppen csak futólagos, alkalmi tájékoztatást szerez a földművelési minisztériumban folyó akcióról. Még mindig Ruanda: időben egymáshoz egészen közel tűzik napirendre a *nemzeti könyvtár*, az *országos levéltár* és az országos szakirodalmi *tájékoztatási központ* felállítását. Mindháromhoz ENSZ- és egyéb külföldi segítséget várnak. Jönnek is a nemzetközi szervezetek külön-külön a három országos intézmény megtervezésére.

De ki fog dolgozni bennük? A kutatóhelyenkénti 0.6 információs szakemberből hány kerül a létrehozandó intézményekbe? Hogyan fognak működni? Számítógépet, telexet, xeroxot stb. még csak be lehet szerezni rövid idő alatt, de szakembert? Továbbá mindhárom országos intézménynek szüksége van *technikai működési feltételekre* (az épületen kívül is), úm. fotóra, kötészetre, mikromásolásra és hasonlókra. Lehetséges-e mindezt háromszor megismételve, a kellő színvonalon biztosítani? És eközben még szó sem esett a közművelődési könyvtárhálózatról, az információs szakemberekkel párhuzamosan (és sürgősen) kiképzendő technikai személyzetről (könyvkötők, gépezetelők stb.), a könyvtári-információs munka módszertani irányításáról, a szabványok bevezetéséről, rendeletek (pl. kötelempéldány) közzétételéről.

Külön téma volna, de itt említendő meg a *nemzeti könyvkiadás*. Még ha volna is ilyen, és a nagyarányú állami dotációnak köszönhetően működne is, eredménytelen maradna, mert az alacsony jövedelmek miatt könyvre, folyóíratra nincs fizetőképes kereslet. Célszerűnek látszik a nemzeti könyvtárnak vagy a tájékoztatási központnak (az elnevezésen nem múlik) feladatává tenni a nemzeti irodalom (ideértve a szakirodalmat is) részben megteremtését, részben terjesztését. Ily módon megtekinthető három külön-külön apparátus létrehozása, a kiadásé, a nyomdáé (sokszorosításé) és a terjesztésé (könyvkereskedeleme). Házi szerkesztésben és olcsó sokszorosításban, kizárólag könyvtári terjesztésre, az üzleti szempontot kikapcsolva lehetne publikálni a már létező, de gyakorlatilag hozzá nem férhető nemzeti nyelvű szép- és szakirodalmi műveket, egyben alkotó munkára is *ösztönözve* a nemzeti szerzőket. Eképpen olyan információs vertikum jönne létre, amely a tömegkommunikációtól eltekintve valamennyi nemzeti tájékoztatási tevékenységet integrálna, s amely – ráadásul – lényegesen olcsóbban és hatékonyabban működne, mint a szétaprózott funkcióú és szervezetű intézményrendszer.

Az információs vertikum

Eljutottunk egy integrált információs szervezet, a társadalmi-gazdasági fejlődést valóban hatékonyan szolgáló tudományos-művelődési vertikum megtervezéséig. Az *integrált szervezet* a következő funkciókat láthatná el:

- mint nemzeti könyvtár ellátná az e minőségéből adódó feladatokat: gyűjtés, megőrzés, nyilvántartások (nemzeti bibliográfia, központi katalógus, ISBN-ISSN iroda),
- levéltárként a szokásos őrző-gyűjtő funkcióval egyenértékűen látná el a kormány tanácsadó szervének szerepét az irattározás dolgában (ez különösen fontos a kiépülő adminisztráció miatt),
- mint tudományos szakirodalmi információs központ gondozná a dokumentáció országos feladatait, ideértve az új információs technológiákra való felkészülést is,
- mint a nemzetközi kiadványcsere nemzeti központja intézná a nemzetközi kölcsönzést, letéti könyvtára volna az ENSZ-család kiadványainak,
- könyvtári-információs módszertani központként feladata lenne a szakmai oktatás-képzés és továbbképzés (a helyi tanfolyamok stb. vitele, külföldi ösztöndíjpályázatok elbírálása), továbbá a szakmai tudományos tevékenység kibontakoztatása,
- a nemzeti kiadó funkciójában gondoskodna a nemzeti nyelvű szak- és szépirodalom sokszorosított kiadásáról, és ösztönözná a szerzői tevékenységet,
- mint az információs technika központja bevezetné és működtetné a mikromásolást, a reprográfiát, a dokumentumkonzerválást stb.

Az integrált szervezet struktúráját az *1. táblázat* mutatja be.

Az *1. táblázat* vázlatos struktúrájából kitűnik, hogy

1. táblázat

A fejlődő országok integrált intézményének szervezeti felépítése

<i>Főigazgatóság</i>		
Titkárság		
Könyv- és folyóiratkiadás		
Gazdasági Hivatal		
<i>Könyvtári igazgatóság</i>	<i>Levéltári igazgatóság</i>	<i>Dokumentációs igazgatóság</i>
Gyarapítás és feldolgozás	Szorosan vett levéltári feladatok	Nemzeti bibliográfia
Nyilvános szolgálat (olvasótermek, referenz)	Ügyiratkezelés-szervezés és tanácsadás	Szakkbibráfiák és információs szintézisek (ún. analitikus-szintétikus tanulmányok)
Országos nyilvántartások (KC, ISBN-ISSN)		Automatizálás (nemzetközi rendszerekhez való kapcsolódás)
Módszertani szolgálat (ideértve az olvasásszervezést, a közművelődési könyvtárak irányítását)		Technikai szolgáltatások (laboratóriumok, műhelyek)

- egy ilyen integrált információs intézet alkalmas lehet a kormány tanácsadója szerepének ellátására a tudományos információ és a közművelődés területén,
- az egy fedél alatti szervezeten belül a három főágazat (könyvtár – levéltár – dokumentáció) megőrzi viszonylagos önállóságát, egyik sem alárendeltje a másiknak,
- a három főágazatot egységes technikai szolgálat látja el.

Nem kívánok a részletekbe belemenni. A vázolt megközelítés egyike a lehetőségeknek, semmiképpen nem modell-értékű. Országonként – a körülményektől, a személyi feltételektől, az előzményektől függően –

változtatni lehet és kell rajta. A hangsúly a tervezés előtt követendő megközelítésen, illetőleg magán a tervezésen van, amely a helyi adottságok mindenkor figyelembevételével az anyagi és szellemi erőforrások szétaprózása helyett összpontosításukat tűzi ki célul. Az erre vonatkozó konkrét javaslatokat az illetékes nemzetközi szervezetek és az egyes fejlődő országok kormányzervei tanulmányozzák.

Hivatkozás

1. Elefántfej a fejlesztésben, avagy művelődési tényezők szerepe a „harmadik világban” = Társadalomkutatás 1984. 3–4. sz.

RÓZSA György: Egy fedél alatt. Integrációs megközelítés a fejlődő országok információ-ellátása tervezésében

A fejlődő országok a lehetőségek és az ezek realizálásához szükséges szakképzett munkaerőkapacitás összevetése esetén jelenleg képletesen inkább a „dinosaurushoz” hasonlítanak (nagy test, kicsi fej), mintsem Ganesához (kicsi test, hatalmas fej). A jelenlegi helyzet megváltoztatásában az oktatás a főszerep. Ehhez szervesen kapcsolódik a könyvtári-információs ellátás biztosítása. A fejlett országok szakosított intézményrendszerének lemásolása azonban többnyire nem célszerű, mégha az ENSZ-szervezetek finanszírozta akciók ebbe az irányba viszik is a fejlődést. A helyi feltételek szempontjából realisabb – olcsóbb és hatékonyabb működést ígérő – egy-egy integrált intézmény létrehozását javasolni. Ebbe az „egy fedél alatt működő” intézménybe egyként belefér a nemzeti nyelvű könyv- és folyóiratkiadás gondozása, a nemzeti könyvtári, levéltári és információs központi feladatkör.

* * *

РОЖА, Дь.: Под одной крышей. Интегральное сближение в планировании информационного обслуживания развивающихся стран

При сравнении возможностей и необходимого для их реализации трудового ресурса (специалистов) развивающиеся страны в настоящее время образно говоря более похожи на динозавра (крупное тело, маленькая голова), чем на Ганеса (маленькое тело, крупная голова). Основ-

RÓZSA, Gy.: Under one roof. Integrating approach to the planning of information supply in developing countries

At present the developing countries – in case of comparing possibilities and capacity of qualified labour necessary for the realization – are metaphorically more similar to a dinosaur (big body, small head) as to Ganesa (small body, big head). Within the quick transformation of present situation the education has the main role. Assuring library and information supply is attached organically to this. Copying the specialized institutional system of developed countries, however, is generally unfeasable – although actions financed by UN organisations are directing the development to this way. Considering local conditions it is much more realistic – cheaper and more efficient – to recommend the establishment of integrated institutions. Such kind of institutions, „operating under one roof”, may include the management of the publication of books and periodicals in the national language as well as the duties of the national library, archive and information centre.

* * *

RÓZSA, Gy.: Unter einem Dach. Integrierte Annäherungsweise bei der Planung der Informationsversorgung in den Entwicklungsländern.

Vergleicht man in den Entwicklungsländern die Möglichkeiten und die für die Verwirklichung derselben notwendige Kapazität an Arbeitskräften, so fällt einem eher ein Dinosaurus ein (grosser Körper, kleiner Kopf)

ную роль в изменении этого положения играет обучение. С этим органически связано библиотечно-информационное обслуживание. Однако копирование специализированных систем развитых стран в большинстве случаев нецелесообразно, даже если мероприятия, финансируемые ООН, продвигают развитие в этом направлении. С точки зрения местных условий более реальным является предложение о создании интегрированной организации, обещающей более дешевую, но эффективную деятельность. В этой организации „под одной крышей” могут разместиться как одно целое издательства книг и периодик на национальном языке, а также информационный архивный центр и национальная библиотека.

als Ganescha (kleiner Körper, grosser Kopf). Um diese Lage zu ändern, muss vorallem die Erziehung zur Hilfe gerufen werden. Daran organisch schliesst die Sicherung der Bibliotheks- und Informations-Versorgung an. Ein Kopieren des spezialisierten Systems von Institutionen in den Industrieländern ist meist nicht zweckmässig, selbst wenn die Finanzierungsaktionen der Organe der Vereinten Nationen die Entwicklung in dieser Richtung beeinflussen. Vom Gesichtspunkt der lokalen Voraussetzungen aus betrachtet, ist es realer, eine integrierte Institution ins Leben zu rufen, was auch billiger ist und hinsichtlich Wirksamkeit vielversprechender ist. In so ein Institut „unter einem Dach” könnte die Betreuung der Buch- und Zeitschriftenpublikation in der Nationalsprache, sowie die Aufgabenkreise der Nationalbibliothek, des Landesarchivs und des Informationszentrums integriert werden.

